

*Опубл.: Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. — Запоріжжя: ЗЮІ, 1999. — Вип. VI. — 238 с. — С. 76-89.*

*С. Г. Чмир*

## **УКРАЇНСЬКА ДЕМОКРАТИЧНО-РАДИКАЛЬНА ПАРТІЯ: ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ УСТРІЙ, ЧИСЕЛЬНІСТЬ, СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД (1905 - 1908 РОКИ)**

У роки першої російської революції, завдяки проголошеним Маніфестом 17 жовтня 1905 р. свободі слова, зборів, спілок, пом'якшилися жорсткі контури автократичного режиму та відбулося формування нових структур громадянського суспільства. В якості дійових осіб "світу політики", що народжувався на очах сучасників, на суспільну арену строкато й різноголосно вийшли політичні партії (загальноросійські, етнорегіональні, національні). Серед останніх – й Українська демократично-радикальна партія (УДРП) (грудень 1905 р.) що з моменту свого народження перебувала в "центрі" національного політичного спектру: між Українською соціал-демократичною робітничою партією та Українською народною партією.

Слід відзначити, що українські партії, окрім реалізації природних для подібних організацій функцій тиску на владу, боротьби за владу, "ходіння у владу" (в специфічних умовах імперської дійсності для етнорегіональних партій майже завжди приречених на невдачу), мали відчуття громадського обов'язку і перед своєю "уявною спільнотою" (Б. Андерсен) – нацією, що перебувала в процесі формування. Особлива роль в реалізації складних націєтворчих завдань в умовах асиміляційного імперського тиску – а саме: в "конструюванні" з пасивного аморфного етносу модерної конкурентоздатної нації - належала партіям ліберально-демократичної орієнтації, якою й була за своєю суттю Українська демократично-радикальна партія. "Українці мусять стати нацією, коли не хочуть зостатися паріями серед народностей. Прийшов той час - час життя або смерті", - наполягав у березні 1905 р. видатний історик і громадський діяч М. С. Грушевський, розглядаючи українське питання в контексті загальноросійського визвольного руху [5, с. 15].

Радикал-демократи неодноразово заявляли про своє бажання "перетворити український народ у націю в повному значенні цього слова, міцну своєю самосвідомістю й таку, що прямує своїм власним шляхом, але до тієї ж мети, яка стоїть і перед іншими народами нашої спільної вітчизни - до волі, щастя й прогресу" [9, с. 2; 21, с. 125], усвідомлюючи складність і багатоаспектність такого завдання і одночасно розглядаючи національні партії в якості універсального знаряддя політичної фази "національного будівництва". Згодом, в еміграції, діячі молодшого покоління із середовища УДРП стверджували, підсумовуючи досвід визвольних змагань доби Великої революції, що "партії - це органи живого національного тіла, партії наповнюють конкретним життєвим змістом абстрактний національний ідеал", бо саме вони "організують, дисциплінують суспільне життя",

концентруючи " максимум тих сил, які в даний момент необхідні для державного будівництва, а також відкидають ті, які здатні лише гальмувати це будівництво, або навіть шкодити йому" [38, с.4-5].

Як доводить історичний досвід, здатність тієї чи іншої партії зреалізувати своє призначення значною мірою залежить від її типу її організації, кількості членів та специфіки соціальної природи. Оскільки ж кожна партія - це носій ідеології або що найменше особливого бачення світу та людини, існує пряма залежність між ідеологією й структурою партії. На думку відомого дослідника російського лібералізму В. В. Шелохаєва, специфіка російської багатопартійності полягала в тому, що партії були "свого роду організаційною функцією ідеології, знаходились в жорсткій залежності від останньої", бо створювалися інтелігенцією під "глобальні ідеологічні моделі перебудови всієї системи суспільних відносин" [30, с.12]. Це зауваження є слушним і щодо розуміння природи українських національних партій.

Метою статті є розглянути структуру, кількісний і соціальний склад УДРП у зв'язку з аналізом ідеологічних та програмових настанов партії у добу першої російської революції, а також прослідкувати найважливіші моменти їх трансформації в постреволюційних умовах.

Формування УДРП було відзначено рисами органічності й спадкоємності щодо організаційно-ідейних традицій українського руху. Природним ґрунтом для її зростання були громади - нелегальні гуртки української інтелігенції, що проіснували з певними перервами з кінця 1850-х і до початку ХХ ст., надихаючись "українською ідеєю". Найближчими попередниками УДРП були "Братерство тарасівців" (1891-97 рр.) (йдеться передусім про його конституційно та федералістські налаштованих членів), Загальна українська безпартійна демократична організація (ЗУБДО) (1897-1904 рр.), Українська демократична (1904-1905 рр.) та Українська радикальна (березень 1905 р.) партії.

Програма УДРП передбачала широкий спектр загальнодемократичних, національних, соціально-економічних вимог та була спрямована на кардинальне реформування Російської держави шляхом еволюційних перетворень. Фундаментальними були вимоги парламентаризму, конституційних гарантій громадянських прав і свобод, політичного й культурного самовизначення народів Росії, федеративний устрій держави (з обов'язковим наданням Україні національно-територіальної автономії). Тактика УДРП в 1905-1907 рр. поєднувала шляхи й засоби парламентської боротьби й спроби прямої апеляції до широких мас. Згідно критеріям політичної науки, можливо охарактеризувати УДРП як партію кадрову (за структурою й членством), доктринерську (за ідейними підставами діяльності), етнічну (за підставами інститутів влади), опозиційну (щодо офіційної влади) та напівлегальну (щодо існуючого політичного режиму).

Структура УДРП уявляла собою синтез усталених організаційних форм українського руху та нових, власне партійних. Первинними організаціями

були громади, що утворювались за територіальною ознакою. Громади УДРП виникли в Київській, Чернігівській, Полтавській, Харківській, Херсонській, Катеринославській, Волинській, Подільській губерніях, Кубанській області та Петербурзі [36; 37; 33; 39; 24, с. 71; 50, л. 7-9 зв., 48, л. 73-79; 40, л. 52-56; 52, л. 5-5 зв.]. Кожна громада мала президію у складі голови, секретаря, скарбника, а в разі необхідності - й інших осіб. В практичній діяльності громади користувалися широкою автономією, підтримуючи зв'язок з центром через свого уповноваженого представника (звичайно голову громади). Делегати від громад приймали участь у розширених нарадах Ради УДРП, в загальнопартійних з'їздах та конференціях. В Києві, Одесі, Полтаві, Петербурзі існували губернські комітети.

Вищим законодавчим органом партії був з'їзд делегатів від громад. З'їзд вибирав виконавчий орган - Раду, що діяла на підставі партійної програми та директив з'їзду. Кількість членів Ради не була строго регламентована. Її поповнення дозволялось не лише шляхом виборів, але й за рахунок кооптації нових осіб. В 1906 р., в період максимальної активізації УДРП, в Раду партії входили Б.Д. Грінченко, С.О. Єфремов, Ф.П. Матушевський, М.П. Левицький, Є.Х. Чикаленко [24, с. 71]. В провінції діяльність партії спрямовували такі особи: в Полтаві - М.А. Дмитрієв, Г.О. Коваленко, Л.М. Жебуньов, в Лубнах - В.М. Шемет (який одночасно входив у лави Української народної партії), в Чернігові - І.Л. Шраг, в Катеринославі - А.С. Синявський, в Одесі - С.П. Шелухін, в Петербурзі - П.Я. Стебницький, О.Г. Лотоцький, М.А. Славінський.

Деякий час після злиття УДП та УРП (грудень 1905 р.) в єдиний організм "демократична" й "радикальна" частини партії продовжували зберігати свої автономні права. Взагалі ж, незважаючи на наявність затвердженого статуту, УДРП віддавала перевагу в повсякденні більш "звичаєвому", ніж писаному, праву, не занадто суворо додержуючись літери власного закону. Одночасно проблеми вдосконалення організаційної роботи неодноразово виставлялись в порядок денний з'їздів. Квітневий (1906 р.) з'їзд поставив питання про необхідність легалізації партії та відзначив, що форма організації партії в вигляді нелегальних громад, успадкована від попередніх "допартійних" часів із властивою їм відсутністю громадянських вольностей, не відповідає біжучій хвилі й заважає зростанню партійних лав. Сподіваючись на легалізацію, Полтавська громада партії зробила спробу затвердити в губернській адміністрації статут "Громади українських демократів", але успіху в тому не мала.

Жовтневий (1906 р.) з'їзд прийняв новий статут, що заборонив радикал-демократам приймати участь в роботі інших партій, передусім - кадетської. Ситуація, що склалася, вельми непокоїла керівництво партії - адже в лави кадетів прямували найбільш енергійні та поважні особи, внаслідок чого слабшала активність УДРП. Найкращим розв'язанням проблеми лідери УДРП уважали встановлення офіційних союзних відносин між двома спорідненими партіями, при одночасній ліквідації відділів кадетської партії

на території українських губерній, і залучення до програми кадетів вимоги української національно-територіальної (крайової) автономії. Зрозуміло, що центральне керівництво партії народної свободи, в більшості своїй прихильне принципам імперського централізму, не виявляло співчуття цим доволі утопічним проектам.

Взагалі певна ідейна та організаційна залежність українських радикальних демократів від своїх російських колег була явищем закономірним, хоча й досить-таки небезпечним щодо подальших перспектив українського національного руху. Як з гіркотою помітив відомий письменник і публіцист Б.Д. Грінченко, коментуючи тяжіння окремих українських інтелектуалів до партії народної свободи, "дві душі" живе в грудях українського інтелігента: "... одна душа виставляє в програму політичної діяльності автономію України, а друга гонить в обійми якоїсь загально-російської партії, якій до тієї автономії байдужісінько" [35]. Три десятиліття потому О.Г. Лотоцький діагностував це явище значно нещадніше, як "ракову хворобу" в душі українського інтелігента. Викриваючи її причини, писав, що "... уніфікаційна політика, проваджена протягом століть, мала глибокі психологічні та, зокрема, ідеологічні наслідки щодо українства, - вона вплинула не лише на зовнішні форми національного життя, але й на самий зміст національної української ідеї. Ся остання поволі сходила зі свого питомого незалежницького шляху. Українство переставало розумітися, як концепція окрема, незалежна од категорій московської чи - як їх названо - російської природи. Се найбільш позначалося на ділянці політичній, зокрема, на політичних партіях українських. Українські партії до революції чи на її початку були здебільшого копіями або й просто філіями партій російських". Подібну рису він знаходив і в УДРП, члени якої, за його словами, "просто таки, не вагаючись, входили до складу кадетської партії та під прапором тої партії кандидували й проходили до Державної Думи, а вже подальша трансформація р.-д. партії - с.-ф. (тобто соціалістів-федералістів - С. Ч.) - була якимсь покручем російсько-українським, - од такої риси партія звільнилася вже на еміграції" [15, с. 324-325].

У сучасній історіографії ця історично сформована "двоєдушність" трактується менш емоційно й більш виважено: як вплив на соціум усієї системи суспільно-політичних відносин цього слов'янського регіону імперії, як витвір двох культурних струменів - великоросійського та українського, як конфлікт між структурою численних культурно-національних лояльностей (поліетнічність) та структурою взаємовиключних свідомостей (моноетнічність), нарешті, як явище, позначене дуалізмом свідомостей та множинністю ідентичностей. У керівництві партії переважали прихильники моноетнічної свідомості, переконані в тому, що успіх українського руху буде забезпечено лише в наслідку еволюції всіх його учасників від поліетнічності до моноетнічності в результаті остаточної національної самоідентифікації. У складі рядових членів були репрезентовані особи всіх категорій. Але, завдяки обопільній толерантності, це не призводило до конфліктів між членами партії

і не перешкоджало співробітництву з поступовими партіями загальноросійського та регіонального масштабів.

Достеменно визначення чисельності УДРП, ураховуючи відсутність необхідних первісних даних у джерелах, не уявляється можливим. Можна лише стверджувати, що партія була доволі нечисленною. Взагалі малочисельність активістів українського руху початку ХХ ст. була безсумнівним фактом, але зовсім не слугувала доказом мізерності його потенціалу. Навпаки, сумлінні спостерігачі відзначали його невпинний стрімкий злет, ретельно фіксуючи в щоденниках або відтворюючи згодом у своїй пам'яті факти реального зростання цього руху. Так, Є.Х. Чикаленко, напередодні першої революції із сумом налічуючи "якихось півтори сотні свідомих людей, організованих у нелегальні громади, по суті справи для легальної роботи" [25, с. 137], вже у вересні 1910 р. стверджував, що їхня кількість наближається до 2000, але активістів серед них не більше 300 [26, с. 158-159]. У деякій мірі показником зросту ліберально і патріотично налаштованих прихильників "національного відродження" можуть слугувати відомості про кількість передплатників української поступової преси. Наприклад, газета "Громадська думка" в 1906 р. друкувалась накладом в 5000 примірників та мала 1000 постійних передплатників, а її наступниця щоденна газета "Рада" в 1906 р. придбала 1500 передплатників, в 1910 р. - 1700, в 1911 р. - 3300, в 1912 р. - 1904, в 1913 р. - 3264 [25, с. 193, 333, 350, 354].

Можливо, на той час, у період трансформації українського руху з організаційної фази в політичну, формальна кількість активістів уже не грала вирішальної ролі, бо український рух досягнув у своєму розвитку рівня, коли в дію вступили інші, приховані фактори, які впливали довгостроково незалежно від бажань, дій та намірів інтелектуальної еліти. Показово, що деякі її представники інтуїтивно відчували цей глибинний мобілізаційний потенціал українського руху. Так, В.М. Леонтович згодом зазначав, що в міжреволюційний період "український рух пробудився, і розростався не тільки під впливом агітації свідомої інтелігенції, а в значно більшій мірі, ніж могла вплинути ці інтелігенція, і незалежно від неї, тим більш, що зв'язана, без волі слова, без права видання книг інтелігенція мала дуже мало можливостей провадити агітацію". Він зізнавався, що на початку 1914 р., під час зустрічі з лідером кадетської думської фракції П.М. Мілюковим, напередодні парламентської дискусії з українського питання, діячі Товариства українських поступовців (ТУП) ще й самі не сповна усвідомлювали справжню силу пробудженого руху; і "в дійсності український рух, як виявилось з початком революції, значно перевищив не тільки ті розміри, котрі признавали за ним українці, поклавши руку на серце, але й ті, у котрих, приймаючи, за їхньою думкою, гріх на душу, вони намагались переконати Мілюкова" [14, с. 11].

Перш ніж перейти до характеристики соціального складу УДРП, зауважимо, що за відсутністю докладних відомостей в джерелах щодо соціального складу первинних організацій 1905-1908 рр., автор вимушений

був оперувати даними про соціальний склад громад ЗУО 1897-1904 рр., оскільки УДРП, як відомо, була сформована на підставі особового складу тих самих громад [24, с. 59]. Звичайно, за революційних часів у цих громадах сталися певні зміни, передусім у напрямку демократизації та кількісного зростання, але специфічні риси кожної, висловимо припущення, напевне збереглися. Передусім це стосується станово-професійної належності членів. Так, у Старій (Київській) громаді переважала вчена інтелектуальна еліта старшої генерації, але були одночасно залучені й молоді здібні наукові й літературні кадри (І.М. Стешенко, С.О. Єфремов, М.П. Левицький, Є.К. Тимченко). В Одеській громаді більшість складала викладачі гімназій та податкові інспектори, але перебували й особи "вільних професій" - лікарі і юристи. У Чернігівській переважна більшість членів була обрана або перебувала на службі в органах земського й міського самоврядування. У Петербурзькій громаді переважали урядовці столичних кредитно-фінансових установ, інженери, лікарі, викладачі вищих навчальних та середніх закладів, журналісти. Стосовно соціального складу інших громад інформація відсутня. Вірогідно, туди також входили службовці громадських, державних та приватних закладів та інтелігенція. В повітових громадах переважали представники "третього елемента" земства - народні вчителі, земські лікарі, статистики, агрономи.

Досить показовим для з'ясування соціального обличчя партії є склад її лідерів - членів Ради й керівників місцевих організацій. Автором на підставі дослідження біографій провідних діячів та активістів партії встановлено, що 38% з них народилося в 1865-70-ті рр., 31% - в 1860-65-ті рр., 13% - в 1875-80-ті рр., по 6% - відповідно в 1845-50-ті, 1850-55-ті й 1870-75-ті рр. Переважали особи у віці 35-40 років, але були й значно молодші (25-30 років), і значно старші (50-60 років).

Для порівняння звернемося до даних американського історика Т. Еммонса щодо лідерів загальноросійських партій. У складі керівництва кадетів переважали особи 35-40 років (40%) та 30-35 років (20%), але були відсутні особи 1875-1880-х рр. народження; особи ж 1840-1865-х рр. народження складала менш 5%. Більш-менш рівномірно розподілялись вікові категорії в есерівській партії, але більшість складала народжені в 1855-1860-тих рр. (28%), 1860-1865-тих рр. (25%) та 1875-1880-тих рр. (18%). У РСДРП перевагу (52%) мали особи 1870-1875-х рр. народження, кількість інших не переважала 10% [31, р. 71]. Таким чином, внаслідок порівняння виявляється, що віковий склад лідерів УДРП був більш подібним до складу кадетської партії (особи 1865-1870-х рр. народження) та до складу партії соціалістів-революціонерів (особи 1865-1870-х рр. народження). Цікаво, що наймолодші члени керівництва УДРП (С.О. Єфремов та деякі інші особи) і насправді досить активно контактували з українськими есерами, народними соціалістами та "Селянською спілкою".

За соціальним походженням лідери радикал-демократів були вихідцями із дворянського й духовного станів. Для порівняння: серед керівництва

кадетів (80%) переважало спадкове дворянство, але не було жодного представника духовенства [29, с. 310-321]. За географією народження в керівництві УДРП переважили уродженці Київщини, Полтавщини, Чернігівщини.

Освітній ценз лідерів УДРП був достатньо високим: 14 з 16 одержали вищу освіту й лише двоє (Б.Д. Грінченко та Г.О. Коваленко) закінчили лише відповідно реальне училище й фельдшерську школу. Що, однак, не завадило завдяки таланту, енергії та працьовитості першому стати видатним українським письменником, ученим та публіцистом, а другому – виявити себе в якості літератора, популяризатора, етнографа та художника. До речі, у складі ЦК кадетів особи з низьким освітнім цензом були відсутні взагалі [29, с. 310-321].

Серед керівників УДРП приблизно в рівній мірі були в наявності журналісти, юристи, діячі земського та міського самоврядування, землевласники. Більшість із них зробила власний оригінальний та цінний внесок в українську культуру (Б.Д. Грінченко, В.М. Доманицький, С.О. Єфремов тощо).

Час входження діячів УДРП в активне суспільне життя різниться між собою, але все ж таки загальна тенденція є такою: половина з них долучилася до громадських рухів у 1890-ті рр. (50%), інші - в 1880-ті (24%), 1870-ті (13%), 1860-ті (6%), 1900-ті роки (6%). Переважна більшість діячів партії до моменту формування УДРП брала участь у тих чи інших національно-демократичних утвореннях (громади, "Братерство тарасівців", ЗУБДО, УДП, УРП). Деякі з радикал-демократів (Б.Д. Грінченко, Л.М. Жебуньов, Є.Х. Чикаленко) замолоду були пов'язані з революційним народництвом. Окремі лідери УДРП одночасно належали до складу інших партій: так, М.А. Славінський, П.І. Чижевський, І.Л. Шраг - до кадетської (останні два – більш формально, ніж реально), а В.М.Шемет - до Української народної партії.

Типовий портрет діяча УДРП виглядає таким чином. Це - порівняно молода людина з високим освітнім цензом та багатим досвідом участі в національно-визвольному русі, рекрутована із дворянського або духовного, інколи - з козацького або селянського стану, з інтелігентною професією, з журналістськими навичками, з науковими зацікавленнями переважно в галузі гуманітарних наук (літературознавство, лексикографія, етнографія, історія). Таким чином, безперечним є факт, що у первинних та керівних установах УДРП переважала інтелігенція. Не випадково М.С. Грушевський зауважив, що в УДРП концентрувався "мозок української нації, ... усе, що вважало себе одиноко інтелігентним і культурним серед української нації, і покликаним до політичного проводу" [4, с. 131].

Питання про соціальну базу УДРП (як реальну, так і потенційну) є найбільш складним та остаточно не з'ясованим. Певну інформацію подають справи поліцейських архівів, де міститься перелік осіб, підозрюваних владою у розповсюдженні агітаційно-пропагандистської літератури радикальних

демократів. Серед них зустрічаємо селян, строкарів, священників, учителів, залізничних службовців, урядовців, лікарів, студентів, гімназистів, семінаристів [40; 41; 42; 43; 44; 45; 46; 47; 48; 49; 50; 51]. Агітація УДРП була спрямована на селянство, сільський пролетаріат, ремісників, також – на інтелігенцію й в певній мірі - нижчі та середні верстви буржуазії.

Значним успіхом радикал-демократична платформа користувалася серед селянських депутатів 1-ї й 2-ї Державних Дум, де була створена українська парламентська громада. Мала вона відгук і у священників-українців 3-ї Думи. Що не випадково, бо саме ці категорії населення України були природними носіями національної ідентичності, а отже, і найбільш сприйнятливими адресатами національно-патріотичних і демократичних гасел, що містилися в лектурі УДРП.

Джерелами фінансування УДРП слугували членські внески й пожертви. Щоправда, вірними й щедрими меценатами партійних видавничих та культурних ініціатив були лише відомий цукро заводчик В.Ф. Симиренко, його небіж, землевласник та цукро заводчик В. М. Леонтович та землевласник Є.Х. Чикаленко. Останній, витративши значну частину свого майна на підтримку газети "Рада", саркастично зауважував, що багато хто із заможних українців захоплюється українством "до глибини душі, але не до глибини кишені".

Радикал-демократи досить регулярно скликали загальнопартійні з'їзди. Щоправда, в пресі ці події детально не освітлювались: публікувались, та й то в скороченому вигляді, лише тексти резолюцій. Тому реконструювати яскраву картину боротьби течій та думок на цих партійних форумах майже неможливо. Але динаміка їх проведення дозволяє зробити певні висновки. Перші два з'їзди (листопад та грудень 1906 р.) інституціональна закріпили утворення партії та визначили тактику взаємовідносин з іншими політичними силами. Наступні були чітко "прив'язані" до думських кампаній: квітневий та липневий 1906 р. - до першої, жовтневий (1906 р.) та травневий (1907 р.) - до другої, вересневий (1907 р.) - до третьої. Таким чином, у своїй практичній діяльності УДРП уявляла партію парламентського типу, що активізувалась в період виборчих кампаній та найбільш гострі, "кризові" моменти роботи Державної Думи.

Увесь час свого існування УДРП знаходилась в пошуках власної ідейної ідентичності, балансу внутрішніх складників та компромісу з можливими союзниками "зліва" та "справа". То був занадто непевний та тяжкий стан, зважаючи на слабку структурованість українського суспільства, щирі й трохи наївні, як виявилось згодом, віру радикал-демократів у добрі наміри російської демократії та жорстку конкуренцію інших поступових партій за вплив на маси. Тому цілком справедливо лунали гострі закиди на адресу партії як з боку незалежних оглядачів, так і з боку прихильників партії. Так, Б.Д. Грінченко відверто й публічно критикував радикал-демократів за надмірний "академізм", схильність до "марних теоретичних розмов", "гру в програми" замість енергійної практичної діяльності. Він



рішуче вимагав від партії відкинути апатію, що оволоділа нею після червневої кризи 1906 р. та перетворитися в "сильну партію діла" [34, с. 115-116]. Його молодший товариш, журналіст С.О. Єфремов у серпні 1907 р. закидав УДРП "невизначеність" політичної лінії, коливання, схильність до опортунізму, надзвичайну "поміркованість та акуратність". Програму УДРП трактував як "результат компромісу" між радикальною, неонародницькою та ліберально-демократичною течіями в партії, зі "вражаючою неясністю в деяких головних питаннях", особливо в аграрному. Тактичну ж лінію вважав занадто обережною й недостатньо демократичною, внаслідок чого у партії не виникло тривкого контакту з народними масами (передусім із селянством). Водночас підкреслював, що за своїм інтелектуальним потенціалом УДРП є "найбільш сильною та поважно обставленою із сучасних українських партій", а тому "мала б відігравати певну роль у політичному житті України". Провід партії складають "люди помірковано-демократичного напрямку, близькі до російських кадетів та по сутності своїй нездібні до нелегальної діяльності, на котру засуджені в силу умов невблаганної російської дійсності". С.О. Єфремов прогнозував, що в недалекому майбутньому від УДРП відпадуть елементи, що знаходяться правіше або лівіше проводу партії, й тоді УДРП перетвориться в "звичайного типу ліберальну партію на українському ґрунті" [9, с. 34-40]. Бурхливі події 1917 р. загалом справдили єфремовські сподівання.

Можливо, специфіка соціальної природи УДРП полягала не лише в тому, що вона поєднувала в своєму особистому складі ліберальні та соціалістичні елементи, але й у тому, що за своєю спрямованістю була дійсно загальнонаціональною та надкласовою партією. УДРП щиро намагалась сформулювати та висловити в своїй програмово-тактичній діяльності інтереси всієї української нації, всього українського народу, репрезентованого головним чином селянством. Ці інтереси партія висловлювала в триєдиній формулі: демократія, федералізм, соціалізм. Радикал-демократи зі співчуттям цитували формулу французького анархіста-соціаліста Ж.-Ж. Прудона: "Хто говорить: свобода - говорить: федерація, або нічого не говорить; хто говорить: республіка - говорить: федерація, або нічого не говорить; хто говорить: соціалізм - говорить: федерація, або нічого не говорить".

Деякі з них, найбільш самокритично та ідеалістично налаштовані, мріяли про створення за участю найбільш активних радикал-демократичних елементів єдиної української соціалістичної партії, але "без того вузького доктринерства й догматизму, котрими відрізняються соціал-демократи, партії, котра репрезентувала б інтереси всіх трудящих на Україні, й головним чином, багаточисельного трудового селянства". Цю мету вони вважали нагальною потребою часу й застерігали, що в іншому випадку "в тяжку епоху перелому, коли руйнується старий світогляд та на його уламках утворюються підстави нового - український народ залишиться без свого найближчого виразника й природного керівника й вимушений буде йти за чужими в

національному відношенні людьми, котрі краще й повніше відгукуються на його нагальні інтереси в економічній галузі", а тоді доведеться "поставити хрест над українським народом, як самоусвідомлюючою себе нацією" [9, с. 37-38]. Коли відкинути в цій пропозиції утопічність мети - єдина національна соціалістична партія, то в останньому слід визнати рацію міркувань, в яких звучала пересторога щодо неготовності лідерів українського руху в добу майбутніх змін, усвідомлення браку консолідованого лідерства, намагання встановити тривкий організаційний зв'язок із селянством (осередками такого зв'язку ставали поступово в постреволюційний період "Просвіти", кооперативи, земства), передбачення щодо потенційних мобілізаційних можливостей українського руху в Російській імперії. У певній мірі УДРП дійсно спробувала стати такою "універсальною" українською партією: орієнтованою на селянство, а тому соціалістичною; загальнонаціональною, а тому надкласовою; центристською, а тому здатною до розумних компромісів й "зліва", й "справа".

Але ефективно проведення в життя цього курсу, досить привабливого в теорії, виявилось надзвичайно важким, майже неможливим на практиці. Незважаючи на те, що в реалізації радикал-демократичної платформи з її вимогами політичної свободи, національного самовизначення, соціальної справедливості щодо українського народу були об'єктивно зацікавлені найбільш чисельні групи, такі, як селянство й пролетаріат (міський та аграрний), міцної соціальної бази й масової підтримки в роки першої російської революції УДРП придбати не пощастило.

У постреволюційний період діячі й активісти партії стали ініціаторами утворення "Товариства українських поступовців" (вересень 1908 р.) - найбільш впливової напівлегальної організації, що об'єднала весь спектр політичних напрямків українського національного руху, від соціал-демократів до радикальних націоналістів, ставлячи на меті розвиток національної інфраструктури (преси, "Просвіт", кооперативів, українських клубів тощо) і лобіювання "українського питання" в російських поступових колах, передусім думських. У березні 1917 р. на засіданні ТУП сформувалась перша українська громадська інституція - Центральна Рада, з діяльністю якої пов'язана й "романтична доба" національно-демократичної революції, й поступове надбання Україною суверенітету та створення УНР. Власне ж УДРП у квітні - червні 1917 р. успішно відновила свої лави, але вже під новою, більш модерною, більш відповідною новим бурхливим часам назвою - "Українська партія соціалістів-федералістів".

#### **Джерела та література**

1. Василевський Л. Україна та її проблеми. - Аделаїда, 1988.
2. Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні. - Т.1: Революційна Українська партія. - К., 1926.
3. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX -XX ст. - К., 1996.
4. Грушевський М. Спомини // Київ. - 1989. - №8. - С. 102-154

5. Грушевський М. Українство і питання дня в Росії // З біжучої хвилі. - К., 1907.
6. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст.: Нариси політичної історії. - К., 1993.
7. Дорошенко В. Українство в Росії. Новійші часи. - Відень, 1916.
8. Єфремов С. З громадського життя на Україні. - СПб., 1909.
9. Єфремов С. Из общественной жизни на Украине. - К., 1916.
10. Залевский К. Национальные партии // Общественное движение в России в начале ХХ в. - Т. 3. - Кн. 5.- СПб., 1914.
11. Иванов Л.М. Революция 1905-1907 гг. на Украине // Революция 1905-1907 гг. в национальных районах России: Сб. ст. - М., 1949.
12. Игнатов Г.А. Национально-освободительное движение на Украине в революции 1905-1907 гг.: Дис. ... канд. ист. наук. - К., 1951.
13. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ-ХХ ст.: соціально-політичний портрет. - К., 1993.
14. Леонтович В. Спогади. II. З часів 1890-1917 рр. // Тризуб. - 1928. - №27 (133).
15. Лотоцький О. Сторінки минулого. - Ч. 3. - Варшава, 1934.
16. Риш А. Очерки по истории Спилки // Летопись революции. - 1925. - №2.
17. Слабченко М. Матеріали до соціально-економічної історії України ХХ ст. - Т.2. - К., 1927.
18. Стебницький П. Поміж двох революцій. Нариси політичного життя за роки 1907-1917. - К., 1918.
19. Стешенко І. Український національно-громадський рух і 1905 рік // Вільна Україна. - 1906. - №1-2.
20. Турченко Ф.Г. Українська самостійницька ідея на зламі епох (сер. ХІХ ст. – 1917 р.) // Наукові праці історичного факультету. - Вип. 1. - Запоріжжя, 1993. - С. 219-228.
21. Украинский вопрос [Лотоцкий А., Стебницкий П.]. - СПб., 1914.
22. Христюк П. Нарис історії класової боротьби та соціалізму. - Т. 3. - К., 1929.
23. Христюк П. 1905 рік на Україні. - Х., 1925.
24. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). - Ч. 2. - Львів, 1925.
25. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). - Ч. 3. - Львів, 1926.
26. Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917). - Львів, 1926.
27. Чмырь С.Г. Радикальные демократы // Политическая история России в партиях и лицах. - М., 1993. - С.150-164.
28. Чмырь С.Г. Украинская демократическо-радикальная партия: генезис, программа, тактика // История национальных политических партий России: Материалы международной конференции. - М., 1997. - С.146-153.
29. Шелохаев В.В. Кадеты - главная партия либеральной буржуазии в борьбе с революцией 1905-1907 гг. - М., 1983.

30. Шелохаев В.В. Феномен многопартийности в России // История национальных политических партий в России: Материалы международной конференции. - М., 1997. - С. 11 – 23.

31. Шморгун П.М. Політичні партії України на початку ХХ ст.: соціальний склад, чисельність, типологія // Наукові праці з питань політичної історії. - Вип. 172. - К., 1992. - С. 85–105.

32. Emmons T. The formation of political party and first national election in Russia. - Harvard, 1983.

33. Народна справа. - 1906. - 8 січня.

34. Нова громада. - 1906. - №11.

35. Рада. - 1906. - 15 жовтня.

36. Рада. - 1906. - 31 жовтня.

37. Рідний край. - 1906. - 28 жовтня.

38. Тризуб. - 1928. - №13-14.

39. Украинский вестник. - 1906. - №9.

40. Державний історичний архів України в Києві (ЦДІАУК). - Ф. 268. - Оп. 1. - Спр. 300.

41. Там само. - Ф. 274. - Оп. 1. - Спр. 1464.

42. Там само. - Спр. 1942.

43. Там само. - Спр. 2881.

44. Там само. - Ф. 275. - Оп. 1. - Спр. 2223.

45. Там само. - Ф. 317. - Оп. 1. - Спр. 3545.

46. Там само. - Ф. 318. - Оп. 1. - Спр. 959.

47. Там само. - Спр. 1994.

48. Там само. - Ф. 320. - Оп. 1. - Спр. 395.

49. Там само. - Спр. 399.

50. Там само. - Ф. 336. - Оп. 1. - Спр. 1927.

51. Там само. - Ф. 1439. - Оп. 1. - Спр. 505.

52. Державний архів Російської федерації (ДАРФ). - Ф. 523. - Оп. 1. - Спр. 209.